

УДК 340.13

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2024-2-16-5-15><https://orcid.org/0000-0003-4659-1953>**Іванов В'ячеслав Миколайович,**

кандидат історичних наук, доцент

доцент кафедри теорії та публічного права

Юридичного факультету

Інституту управління, технологій і права

Державного університету інфраструктури та

технологій

м.Київ, Україна.

ЮРИДИЧНИЙ ПОЗИТИВІЗМ: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто процес еволюції юридичного позитивізму та його основних постулатів, зокрема про право, як примусово-владне явище. Зазначається, що за беззастережного панування нормативізму і легізму прояви сваволі, з якими зіткнулось українське суспільство в ХХ столітті, мали вигляд масового терору держави проти власного народу, тоталітаризму, волюнтаризму, криміналізму, корупції та інших зловживань владою та законом. Тому стверджується, що державний примус, має бути присутнім у сфері права, але лише з огляду на те, що він виконує чисто інструментальну функцію. Сьогодні юридичний позитивізм зосереджує увагу на нормативно-інституціональних аспектах права, без яких неможливі такі його сутнісні властивості як стабільність та упорядкованість. Для юридичної науки важливим є розроблення відповідно до нових потреб розвитку суспільства не лише оптимальних концептуально-методологічних засад правотворення людиноцентристського спрямування, а й ефективних засобів їх втілення у державно-юридичному регулюванні.

Ключові слова: праворозуміння, позитивізм, юридичний позитивізм.

Annotation. The article examines the process of evolution of legal positivism and its main postulates, in particular about law as a coercive and authoritarian phenomenon. The scientific heritage of the founders of classical legal positivism (J. Austin) and the continental trend in legal positivism (K. Bergbom) is analyzed. From the standpoint of developing new methodological approaches and prospects for the development of legal science, the theoretical and legal research of G. Kelsen is considered, which took place against the background and was combined with the fundamental research of the theory of the state, the principles of democracy and parliamentarism. It is argued that in the second half of the 20th century, under the influence of the teachings of the English lawyer G. Hart, positivists began to abandon the provisions of the imperative theory of law.

Today, attempts to revise the basic postulates of legal positivism are characteristic, in particular, about law as a coercive-power phenomenon. As a result,

positivists come to the conclusion that as “positive law” such coercive norms are established that are beneficial to those who establish them. The relevance of such a conclusion for modern Ukraine is enhanced by the contradictions between the needs of society and the selfish position of the holder of power, who is able to embody in law variants of mass behavior of people that are beneficial to himself.

It is noted that under the unconditional dominance of normativism and legalism, the manifestations of arbitrariness that Ukrainian society encountered in the 20th century took the form of mass state terror against its own people, totalitarianism, voluntarism, criminalism, corruption, and other abuses of power and law. Therefore, it is argued that state coercion should be present in the sphere of law, but only in view of the fact that it performs a purely instrumental function. Today, legal positivism focuses attention on the normative and institutional aspects of law, without which such essential properties as stability and orderliness are impossible.

For legal science, it is important to develop, in accordance with the new needs of the development of society, not only optimal conceptual and methodological principles of lawmaking of a human-centric orientation, but also effective means of their implementation in state legal regulation.

Key words: legal understanding, positivism, legal positivism.

Постановка проблеми. Великі соціальні трансформації, що відбуваються в Україні, коли система моральних координат суспільства і правова система розбалансовані, природно посилюють увагу до концептуально-методологічних засад правознавства. За умов розгортання академічної свободи поширилось ціле розмаїття теоретико-правових доктрин і концепцій, які розміщуються у межах позитивістського, природно-правового і соціологічного напрямів наукового пізнання права. «Як і півтора століття, - зазначає М. Костицький, - і теоретики, і практики аналізують зміст понять і дефініцій, використовують емпіричні підходи та виходять у пізнанні із інформації, отримуваної із п'яти органів відчуття. Теоретики часом пишуть про інтуїцію, інсайт, синергетику, діалектику і т. п. Але все це лише декор. Насправді і теоретики і практики твердо стоять на позиціях юридичного позитивізму» [7, с.32]. В наш час позитивна теорія права вже не сприймається як правова доктрина минулого чи як «глибоко антинаукова позитивістська еkleктика». Звернення до сучасних проблем еволюції юридичного позитивізму, на нашу думку, є актуальним з огляду на необхідність розроблення відповідно до нових потреб розвитку суспільства не лише оптимальних концептуально-методологічних засад праворозуміння людиноцентристського спрямування, а й ефективних засобів їх втілення у державно-юридичному регулюванні.

Аналіз досліджень і публікацій. Значущість концептуально-методологічних засад праворозуміння для розвитку правової реальності зумовила широке вивчення цієї проблеми у вітчизняній науці (М. Козюбра, М. Кравчук, Р. Луцький, С. Максимов, Н. Онищенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, П. Рабінович, С. Сливка, М. Цвік та ін). Серед численних праць, які зачіпають різні аспекти юридичного позитивізму виділяються декілька досліджень, спеціально присвячених вивченню цієї категорії: у контексті методології юриспруденції (М.

Костицький), у визначенні зв'язку влади і права (Ю. Цуркан-Сайфуліна), у сфері гарантій забезпечення прав людини (Т. Подковенко А. Романів), у контексті діяльнісного підходу (С. Білозборов) та ін.

З огляду на вказане, **метою статті** є отримання нового чи доповнення наявного знання історичних підвалин та сучасних проблем еволюції юридичного позитивізму.

Виклад основного матеріалу. Протягом тисячоліть уявлення про право будувалися на співставленні ідей природного права з позитивним законом. Філософам Давніх Греції та Риму було відоме як природне право, якого дотримувались усі народи, так і офіційно ухвалені закони. «Вельми вчені мужі, - зазначав Цицерон, - визнали за потрібне виходити з поняття закону. І вони, прецінь, мають рацію, - за умови, що закон (як вони ж і визначають його) закладений в природі найвищим розумом, який велить нам чинити те, що слід чинити і забороняє протилежне» [12, с. 170]. Позитивні закони, на його думку, мають відповідати природному праву, справедливості. Особливу увагу він приділяв преамбулі законів, прагненню переконувати, а не змушувати людей силою і загрозою.

В період Середньовіччя, природне право також ще не протиставлялося позитивному. Засновник теологічної теорії права Тома Аквінський не розмежовував законів світобудови і власне юридичних законів, які, на його думку, перебувають у складній ієрархічній залежності. На вершині цієї юридичної ієрархії перебуває Вічний закон (сам Божественний розум, що керує світом), який лежить в основі усього світового порядку, природи й суспільства. Всі інші різновиди законів (божественний, природний, людський) впливають саме з Вічного закону. Потреба в людському законі обґрунтовувалась тим, що люди внаслідок гріхопадіння мають спотворену волю, свобода якої зводиться до можливості творити зло.

Позитивістська складова є достатньо відчутною в процесі становлення та еволюції українського права. У ХУІІІ ст. українські правники розрізняли юриспруденцію, як знання усіх можливих, тобто природних прав, і легіспруденцію – як знання законів. «Щоб краще зрозуміти, що єсть закон, - писав у 1768 р. Я. Козельський, - потрібно спочатку пізнати, що єсть обов'язок. Законом я називаю правило або повеління, за яким людина справи свої здійснювати зобов'язується під страхом покарання чи з надією на заохочення» [5, с. 148]. Саме в цей період українськими правниками на достатньо високому для свого часу змістовному та техніко-юридичному рівні було виконано великий обсяг кодифікаційних робіт. Результатом їхньої діяльності стала поява у 1743 р. Зводу, який називався «Права, за якими судиться малоросійський народ». Кодифікація на ґрунті оригінального українського правового матеріалу відтворювала права і вольності українського народу. До перших українських кодифікаційних актів слід віднести також збірники «Процес короткий приказний» (1734 р.), «Суд і розправа в правах Малоросійських» (1758р.), «Книга Статут та інші права малоросійські»(1764 р.), «Екстракт малоросійських

прав» (1767 р.), а також створення у 1807 р. українського Цивільного кодексу «Зібрання малоросійських прав» [2, с. 223-226; 277].

Як наукова доктрина юридичний позитивізм виник у першій третині XIX століття у зв'язку з утвердженням промислового капіталізму в країнах Західної Європи та потребою захисту буржуазних порядків за допомогою формально-догматичної юриспруденції. Розгромивши феодальні устої і взявши владу в свої руки, буржуазія намагалась встановити сприятливі правові умови для товарно-грошового обігу, замість середньовічного партикуляризму виробити чітку позитивно-правову систему панування закону, який походить від авторитетної державної влади. Тогочасний юридичний позитивізм сповідував ідею права як фактору стабілізації суспільства, гарантії порядку і розвитку.

Основи теоретичного обґрунтування класичного юридичного позитивізму заклали англійський юрист Дж. Остін, який розвивав тезу свого співвітчизника Дж. Бентама про те, що право – це «веління суверена», і відкидав поширені на той час погляди прихильників природно-правової школи про договірне походження права. В його концепції були розроблені основи імперативної теорії права, за якою закони спрямовані виключно на підвладних і не можуть обмежувати волю суверена. У 1832 р. він опублікував частину прочитаних ним у Лондонському університеті лекцій під загальною назвою «Визначення предмету юриспруденції» і в англо-американській традиції цю працю довго вважали за провідний твір, протиставлений теорії природного права. На думку Дж. Остіна існують закони божі, які не мають юридичного значення, і закони людські, які поділяються на позитивні закони і позитивну мораль. Він виходив з того, що предмет юриспруденції становить позитивне право, право у простому і належному сенсі цього слова, право установлене політично панівним для політично підлеглого. Сам суверен не є пов'язаним з прийнятими законами, тому що будь-коли він може їх змінити (інакше він не є сувереном). Єдиним обмеженням влади суверена є божественне право (цей термін він вживає замість терміну природне право) та закони позитивної моралі, які на його думку, перебувають над позитивним законом, встановленим політичною владою. Природне право Остін вивів за межі юридичної науки. Юриспруденція, на його думку, має справу з позитивними законами, незважаючи на те добрі вони чи недобрі. Ці закони є принципово відмінними від усіх інших правил або норм, що регулюють суспільні відносини, тим, що останні не походять від суверенної влади (релігія, звичаєві норми, моральні норми, закони науки тощо). Право у точному розумінні цього терміну характеризується чотирма елементами: наказом, санкцією, обов'язком виконання і суверенністю влади. Суть позитивістського підходу Остіна в розумінні та тлумаченні права можна коротко передати формулою "закон є закон" [10, с. 41-56].

У другій половині XIX – на початку XX ст. на потребу практичної юриспруденції ідеї юридичного позитивізму поширились і утвердились в інших країнах Європи. Основоположником континентального напрямку в юридичному позитивізмі був німецький юрист К. Бергбом. У праці «Юриспруденція і філософія права» (1892 р.), акцентуючи увагу на "дійсності реального правового

явища", він дійшов висновку, що лише юридичний позитивізм виведе правову науку із сфери метафізики на шлях реалізму. На його думку як природне, так і будь-яке інше непозитивне право, навіть саме по собі досконале, являє собою не більш ніж припущення. Тому воно є джерелом помилок і тягне за собою, якщо його сприймати серйозно, як явище правового порядку, руйнування правопорядку і анархію.

Він підкреслював, що юридична наука має займатися об'єктивно існуючим позитивним правом, яке спирається на правотворчі факти [1, с. 367-368].

Класичний юридичний позитивізм за своєю природою є «етатистським», бо вбачає позитивність права в установленні його державною інстанцією (сувереном). Буття права для нього існує в актах цього суверена (законах, актах державної влади, санкціонованих державою договорах, нормах-звичаях). Він визначає право як незаперечне веління влади, обов'язкове до виконання як наказ держави, яка стоїть над суспільством і управляє суспільством шляхом видання загальнообов'язкових законів. За висхідне класичний позитивізм бере досвід функціонування державних інститутів, коли право розуміється як «утворення й інструмент держави», «форма здійснення державної політики». Витворюється своєрідний культ права, зміцнення авторитету держави і права. Правовий позитивізм базується на політичній передумові, тобто на визнанні засадничої цінності держави, а також на вірі в експеримент, досвід, який з природничих наук переноситься у правові науки.

Розуміння права як похідного від держави, як її функції було головною ознакою класичного позитивізму. Представники юридичного позитивізму стверджували, що визначальним фактором, який творить право, і джерелом правопорядку є державна влада. Вона має у своєму розпорядженні примус і, стоячи над суспільством, регулює і формує суспільне життя. Діюче право, створене державою, покликане забезпечувати порядок, гармонію і безпеку в суспільстві.

Розвиток юридичного позитивізму у XX столітті значною мірою пов'язаний з теорією «чистого права» (юридичний неопозитивізм) австро-американського юриста Г. Кельзена. Філософською основою чистої теорії права є кантівська діалектика «сущого» і «належного», за якою Кельзен поділяв науки на дві групи. Принциповим було твердження, що науки «про суще» (соціологія, історія, природничі галузі знань) не можуть втручатися у відокремлені від них науки «про належне» (юриспруденція та етика). Юридична наука покликана займатися тільки нормами належної поведінки (тобто права), що не залежать від світу сущого (дійсності), мають свої логічні зв'язки, систему, поняття, тобто специфічним юридичним (нормативним) змістом права, а не соціальними передумовами чи моральними засадами правових установлень. Чиста теорія права не заперечує того, що зміст національного чи міжнародного права обумовлений історичними, економічними, моральними та політичними факторами, але намагається пізнати право з внутрішньої сторони, в його специфічно нормативному значенні. «Чисте Правознавство хотіло б вилучити все, що не належить до предмета точно визначеного як право. Себто чиста теорія

права має на меті звільнити правознавство від усіх сторонніх елементів, що і є основним принципом її методу». Кельзен одним з перших теоретиків правознавства поставив питання деідеологізації права, «відмови від укоріненої звички сповідувати політичні вимоги, мотивуючи такий підхід інтересами правової науки і посиляючись на якісь об'єктивні чинники». Чисте правознавство, підкреслював він, «намагається відповісти на питання, що таке право і як воно здійснюється, а не на питання, яким воно має бути чи як його потрібно створити. Чисте правознавство є правовою наукою, а не правовою політикою» [3, с. 6-11].

Чи не найпоширенішим звинуваченням, яке висувалось проти чистого правознавства було те, що ця теорія не в змозі реалізувати свої принципи і сама є вираженням певної політичної орієнтації. Аналізуючи реакцію на своє вчення, Кельзен зазначав: «фашисти проголошували цю науку породженням демократичного лібералізму; ліберальні чи соціалістичні демократи вважали її провісницею фашизму. Комуністи її сприймали як ідеологію капіталістичного етатизму, тимчасом як з націоналістично-капіталістичного погляду це – ледь не яскраво виражений більшовизм чи майже прихований анархізм. Взагалі, - підсумовував вчений, - немає жодного політичного напрямку, належність до якого не закидали б чистому правознавству. Проте це ж і є найкращим доказом тієї його якості, про яку воно й саме знає – його чистоти» [3, с. 7].

На думку дослідників до здобутків чистого правознавства належить глибоке дослідження норми права, кельзенівський проект будови системи права, за якою у національних правових системах юридичні норми узгоджені між собою та ієрархічно розташовані у вигляді піраміди. На вершині цієї піраміди знаходяться норми конституції. Дещо нижче знаходяться «загальні норми», які встановлені законами або звичаями. Останніми в цій ієрархії йдуть індивідуальні норми, які встановлюються судовими чи адміністративними органами при вирішенні конкретних справ. Джерелом єдності правової системи Кельзен вважав ґрунтовну норму (*die Grundnorm*), яка не має нормативного змісту але при цьому слугує обґрунтуванню усього правопорядку в цілому. Ґрунтова норма за Кельзенем є надпозитивною – вона «походить від надлюдського авторитету – від Бога чи від створеної Богом природи... Цінність, яка встановлюється такою нормою називають абсолютною – на протигагу цінності, яка встановлюється нормою, запроваджуваною вольовим актом людини» [3, с. 29]. Ґрунтова норма не може встановлюватися жодною владною інституцією і має сприйматися як загальне джерело чинності усіх норм без доказів. Чисте правочення Г. Кельзена – це ґрунтова теорія будови і функціонування права в умовах парламентської демократії. Його теоретико-правове дослідження, яке відбувалось на фоні і поєднувалось з фундаментальним дослідженням теорії держави, засад демократії і парламентаризму [4], є актуальним з позицій напрацювання нових методологічних підходів і перспектив розвитку правової науки.

Позитивістські та неопозитивістські концепції права ХХ ст. відіграли значну роль у деполітизації юриспруденції. Завдяки нормативізму Кельзена правознавці Австрії, Німеччини, Італії та інших країн Західної Європи стали більше уваги

приділяти суперечностям у праві, створенню чіткої системи національного законодавства. Культ юридичної норми об'єктивно сприяв установленню режиму законності та зміцненню правопорядку в сучасній демократичній державі. З розвитком нормативізму пов'язане також поширення ідей верховенства міжнародного права над національним, верховенства закону в нормативно-правових системах держав, інститутів конституційного контролю.

Проте позитивісти виявилися не в змозі пояснити державно-правові явища, що перебували за межами формально-догматичної юриспруденції. Так за їхньої логікою, нацистська, фашистська, більшовицька держави мали вважатися правовими, позаяк вони мали системи примусових норм.

У другій половині ХХ – під впливом вчення англійського юриста Г. Харта позитивісти почали відмовлятися від положень імперативної теорії права. Його найвідоміша праця «Концепція права», яка вийшла в світ у 1961 р., заклала теоретичні основи юридичного постпозитивізму. У своєму прагненні щодо гуманізації позитивного права він намагався подолати найвразливіший аспект юридичного позитивізму, а саме – ототожнення права і наказу суверена.

Харт пов'язував право не з категоріями «обов'язку» чи «необхідності», а з категорією «визнання», ототожнюючи його з ідеєю згоди більшості. Система права за Хартом, як і у Кельзена, є ієрархічною, але розуміння ієрархії норм у нього суттєво різниться. Г. Харт аналізує правову систему як конструкцію первинних і вторинних норм. «Первинні норми» (primary rules) являють собою законодавчі веління суверенного органа, внаслідок яких виникають обов'язки та правомочність. Вони є примусовими, пов'язаними із загрозою санкцій, яка має утримувати осіб від забороненої поведінки. «Вторинні» норми (secondary rules) – мають три різновиди: процесуальні норми, норми змін (договір, заповіт), норми визнання.

Норми визнання надають усім іншим нормам критерій чинності, вони є тим стрижнем навколо якого будується система права. Проте норми визнання неможливо чітко сформулювати, їх неможливо оцінювати, на них неможливо впливати. Вони існують тому, що існують: якщо правова система функціонує, – це означає, що норми визнання діють (і навпаки).

Ефективність системи права за Хартом полягає в органічному поєднанні (співдії) «первинних» і «вторинних» норм, причому, останні визначають способи, у які первинні норми можна вводити, вилучати, змінювати, а також визначати факт їх порушення. «Вторинні» норми, таким чином, надають юрисдикцію, за якої звичай, договори, судові рішення стають джерелами права. Спільним для обох типів норм, як примусових, так і тих що надають право є те, що вони становлять стандарти, за якими конкретні дії можна критично оцінювати. Тому концепція права як примусових наказів суверена має поступитися місцем концепції права як поєднання норм, що накладають обов'язки і надають права, приватні та публічні [11, с. 83-98].

Сьогодні характерними є намагання переглянути основні постулати юридичного позитивізму, зокрема, про право як примусово-владне явище. У підсумку позитивісти приходять до висновку, що у якості «позитивного права»

встановлюються такі примусові норми, які є вигідними для тих, хто їх встановлює. Актуальність такого висновку для новітньої України посилюється з огляду на суперечності між потребами суспільства та егоїстичною позицією носія влади, здатного втілити в закон вигідні для себе варіанти масової поведінки людей. З приводу цього можна зауважити, що сила сама по собі не породжує право. Державний примус є присутнім у сфері права, але лише з огляду на те, що він виконує чисто інструментальну функцію. Державна воля не може йменуватися правом лише на підставі того, що отримує юридичну форму. За відсутності формально-визначеного критерія відмінності права від сваволі вона може нести загрози і бути небезпечною для суспільства. Саме на це звертає увагу німецький філософ права Г. Радбрух. «Наказ є наказ», - говорять солдатам. «Закон є закон», - говорять правники. Водночас якщо для солдата обов'язок та право на підпорядкування перестає діяти, коли він дізнається, що наказ має на меті вчинення злочину чи правопорушення, то правникам... не знайомі подібні винятки щодо дії закону та підпорядкування йому законослухняних громадян. Закон має силу, оскільки це закон, а це – закон, якщо в більшості випадків він може бути реалізованим через застосування сили[9, с.95].

Таке розуміння права, закону та його дії зробило правників, як і весь народ, беззахисними супроти свавільних, страшних та злочинних законів. Врешті-решт воно ототожнює право і силу: право є лише там, де є сила. По-суті стверджується можливість сваволі у формі антиправового закону. У якості аргументу наведемо приклад з нашої власної історії. 7 серпня 1932 р. постановою ЦВК і РНК СРСР було прийнято закон «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності», який встановлював жорсткі покарання (розстріл, а за пом'якшуючих обставин – позбавлення волі на термін не менш як 10 років з конфіскацією всього майна) за розкрадання державної і колгоспно-кооперативної власності. Невизначеність суворих санкцій ні щодо розмірів викраденого майна, ні щодо способів викрадання надавала можливість притягати до кримінальної відповідальності селян і навіть дітей, які збирали колоски на полях. Тому в народі він отримав назву закону «про п'ять колосків». В умовах голодомору 1932-1933 рр. цей закон не встановлював, а нищив право, первісне природне право людини на життя [2, с.467]. Налаштовані критично до легізму як до псевдоправової ідеології та методології, що успішно використовувалася недемократичними режимами різних країн, українські юристи і філософи заявляють про нагальну потребу розробки нової гуманістичної методології права. Проте сучасні юснатуралісти в своїх проектах «справжнього», «морального», «розумного», «справедливого» права поки що не йдуть далі декларативних апеляцій до природного права. Очевидними є й такі недоліки юснатуралізму як зміщення права з мораллю, релігією; недооцінка ролі правовстановлюючої влади; ігнорування раціональних юридико-нормативних аспектів та ін. Реалізація великих гуманістичних ідей юснатуралізму відбувається у реальному просторі знову ж таки «позитивістської» владно-примусової регуляції, де стаття закону, писане позитивне право складають основу діючого правового регулювання. Цінності,

ідеали, принципи природного права мають взаємодіяти з позитивним правом, враховуватися у правотворчості, впливати на правозастосування. Проблему складної взаємодії позитивного права та надпозитивних ідей та принципів природного права видається можливим вирішувати передусім у сферах міжнародного і конституційного права.

Сьогодні спостерігається також зближення позитивізму з соціологічним напрямом у праві, який ґрунтується на спільному з юридичним позитивізмом фундаменті – філософському позитивізмі. Соціологізація правової науки претендує на заглиблення у правовий досвід, намагається враховувати соціальні витоки державних актів і дій, коли верховенство права опосередковує зв'язок між суспільством і державою.

В наукових дискусіях вітчизняних правознавців висловлюються пропозиції дослідження права як соціальної реальності. Використовуючи при цьому методи позитивістської соціології, змістити акценти у сферу практичного здійснення правових норм («дія права»), реальних аспектів поведінки суб'єктів права («правове життя»), що має уможливити погляд на правову реальність без «рожевих окуляр», сприймати її з усіма досягненнями і недоліками, сильними і слабкими сторонами. «Взаємини між людьми, - зазначає О. Петришин, - є тим реальним середовищем, в якому здійснюються правові норми... Лише у соціальному середовищі можуть скластися реальні показники ефективності права. Тому для досягнення соціально значущого результату стають важливими не лише норми як певні взірці поведінки, а й процедури, процес здійснення приписів правової норми, який не повинен відриватися від неї самої, її змісту» [8, с.138].

Сучасна юридична наука характеризується розмаїттям теоретико-правових доктрин і концепцій, які розміщуються у межах трьох основних напрямів наукового пізнання права. Як вже зазначалося, це позитивістські, природно-правові та соціологічні теорії та концепції права. Вчені по-різному вирішують питання щодо можливості об'єднання різних теоретико-правових доктрин і формування на їх основі єдиного інтегративного (або як його іменують «багатоаспектного») розуміння права. Можна погодитись з висновком М. Козюбри, що «ці позиції настільки різні, навіть антагоністичні, що будь-які спроби здолати розбіжності між ними приречені... Проте, якщо абстрагуватись від світоглядних установок, на базі яких базуються відповідні концепції, й зосередитись на формах буття права, на яких фокусується увага цих концепцій, то його розуміння як феномену, що існує в різних проявах та іпостасях, безперечно збагатиться. І в цьому відношенні синтез здобутків зазначених концепцій не тільки можливий але й необхідний» [7, с.19].

Перспективи руху до європейського праворозуміння стимулюють інтеграційні пошуки науковців.

Висновки.

1. Позитивна теорія права ще не вичерпала свого світоглядно-методологічного потенціалу. У поєднанні з філософією та соціологією права вона займає достойне місце в системі юридичних наук і виконує унікальні й незамінні функції у сфері законодавства та юридичної практики. Попри всі його недоліки, сьогодні юридичний позитивізм зосереджує увагу на нормативно-інституціональних аспектах права, без яких неможливі такі його сутнісні властивості як стабільність та упорядкованість.

2. Органічний зв'язок між різними підходами до права існує. Виявити його дозволить чітка ідентифікація цих підходів із відповідними ним сферами правової дійсності. При цьому значення термінів не варто перебільшувати: «природне право», «позитивне право» - це категорії не онтологічного, а гносеологічного значення. В реальній дійсності не існує ні природного, ні позитивного права. Існує просто право у єдності його суперечливих характеристик, зокрема у єдності реального і бажаного. Життєздатний нормативний акт, якщо він є науково вивіреном і відповідає фундаментальним потребам та інтересам суспільства, цілком може бути охарактеризований змістом «природності» і «соціальності».

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванов В. М. Становлення європейського праворозуміння в Україні. *Aktualne problemy prava Polski i Ukrainy* / pod red. A. Szmyta, J. Boszyckiego, J. Steliny, W. Iwanowa / Gdansk: Wid-wo Uniwersytetu Gdanskiego, 2018. 556 s. S.363-383.
2. Іванов В.М. Історія держави і права України. Київ : Атіка, 2007. 728 с.
3. Кельзен Г. Чисте правознавство. Київ : Юніверс, 2004. 496 с.
4. Кельзен Г. Про сутність і цінність демократії. Київ: ВНТА - Класика, 2013. 140 с.
5. Козельський Я. П. Философические предложения, сочиненные надворным советником и правительствующего сената секретарем Яковом Козельским в Санкт-Петербурге 1768 года // Антологія української юридичної думки : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Юридична книга, 2002. Т. 1. 568 с.
6. Козюбра М.І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. № 4.
7. Костицький М. В. Позитивізм як методологія юриспруденції. Філософські та методологічні проблеми права. 2014. №2. С. 17-35.
8. Петришин О. Проблеми соціологізації правової науки. *Право України*. 2010. №4.
9. Радбрух Г. П'ять хвилин філософії права. Проблеми філософії права. Київ;Чернівці : Рута, 2004. Т. 2.
10. Філософія права / За редакцією Джоела Фейнберга, Джулса Коулмена; Пер. з англ. П. Тарашук. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2007. 1256 с.

11. Харт Х. Концепція права. Київ : Сфера, 1998. 238 с.
12. Цицерон. Про закони. Антологія лібералізму : політико-правові вчення та верховенство права / упоряд.: С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд. Київ : Книги для бізнесу, 2008. 992 с.